

БОГОСЛОВСЬКІ АСПЕКТИ НАГІРНОЇ ПРОПОВІДІ (Мт 5:3-12)

У статті подано короткий аналіз тексту блаженств (Мт 5:3-12), розглянуто використання літературної форми «блаженства» у Старому та Новому Завітах, вказано на важливість адаптації блаженств до умов нашого часу та втілення їх у щоденному житті. Аналізуючи зв'язок блаженств у Нагірній проповіді зі старозавітними текстами і з практичною ситуацією, в яку потрапляє людина, автор звертає увагу на мовні та літературні особливості Нагірної проповіді, мету проголошення блаженств, згадку про Царство Боже, розглядає терміни «вбогі духом», «справедливість», «милосердя», «чисті серцем», «синівство», «миротворці» та інші. Показано, що головні ідеї, виражені у блаженствах, мають лежати в основі життя кожної людини. Застосування проголошеного в Нагірній проповіді здатне перемінити суспільство, натомість шляхи та способи, що суперечать євангельським словам, можуть спричинити лише нові труднощі.

Ключові слова: Христос, блаженства, Євангелія, Матей, Лука, Храм, Нагірна проповідь.

Євангельські тексти для нас близькі й знайомі, деякі з них можемо легко цитувати і навіть пояснювати. Однак не завжди наше знання охоплює повноту біблійного тексту: часто бракує розуміння метафор, паралелей та історичних умов, у яких він творився. Проаналізувати й показати всі ланки у процесі творення біблійних текстів досить складно, але залишається правдивим факт, що текст живий доти, доки його читають та інтерпретують. Тому для українського суспільства спроба читати текст Нагірної проповіді й шукати в ньому відповіді на складні життєві запитання трактуватиметься скоріше як відповідь на виклики часу, аніж відкриття.

Мета статті – проаналізувати Нагірну проповідь (Мт 5:3-12), беручи до уваги її контекстний зв'язок з іншими біблійними текстами, наголошуючи на її богословських аспектах та враховуючи певні виклики сьогодення. Одним

із завдань є з'ясувати, в який спосіб Нагірна проповідь аплікується до актуальних проблем нашого часу. Бо ж спільнота, яка зберігала слова Христа та передання про Нього, знаходила в досліджуваному тексті конкретні відповіді на свої запитання.

У процесі читання Нагірної проповіді виникає чимало запитань, а саме: чи Христос, проповідуючи блаженства, мріяв змінити або зреформувати тодішній римський світ? Чи це були лише дороговкази для молоді спільноти з есхатологічним спрямуванням? Як нам, християнам ХХІ століття, розуміти ці висловлювання? А може, облишити непотрібні зусилля і сприймати їх як максими, неможливі для досягнення, хоч і дуже бажані? Спробуймо відшукати відповіді на ці запитання, але перш за все з'ясуємо значення терміна «блаженства» та його використання у Старому і Новому Завітах.

Літературний жанр «блаженства» був відомий ще в Давньому Єгипті та Греції, де він сформувався у середовищі мудреців – людей, які навчали та шукали пояснення різних життєвих проблем.¹ Натомість в Ізраїлі місцем зародження та розвитку блаженств вважають школи мудрости та Єрусалимський храм.² У Старому Завіті трапляються одне, максимум два блаженства. Апокрифічна література (книга Еноха, сувої Мертвого моря (4Q525)) використовує цю літературну форму, не обмежуючи себе кількісно.³ До того ж, блаженства, віднайдені в Кумранських рукописах, «мають характер радше мудрісний, аніж апокаліптичний. [...] згідно з цими блаженствами, бідні не стануть багатими чи ситими»⁴.

Термін «блаженний» у Старому Завіті

Старозавітний термін «блаженний» (з єврейської אֲשֵׁרֵי [ʾashre]), перекладений у Септуагінті⁵ як «μακάριος», означає благословенний, блаженний, щасливий.⁶ У Старому Завіті термін «блаженна» вжито щодо Ліі, жінки Якова, коли вона народжує йому сина (Бут 30:13), а щодо збірного поняття народу терміном «блаженний» названо Ізраїль у Втор 33:29.

¹ Див.: J. P. Meier. *Un ebreo marginale. Ripensare il Gesù storico*, т. 2: *Mentore, messaggio e miracoli*. Brescia 2006, с. 416.

² Там само.

³ Див.: B. T. Viviano. *Eight Beatitudes from Qumran and Matthew. A New Discovery from Cave Four* // його ж. *Matthew and His World. The Gospel of the Open Jewish Christians Studies in Biblical Theology*. Fribourg 2007, с. 64-65.

⁴ B. Viviano. *Eight Beatitudes from Qumran and Matthew*, с. 66.

⁵ Септуагінта – грецький переклад Старого Завіту.

⁶ Див.: אֲשֵׁרֵי // F. Brown, S. R. Driver, C. A. Briggs. *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*. Oxford 1952, с. 81.

Утім, це не єдиний термін у Старому Завіті, яким описується поняття блаженства. Іншим терміном – він, за даними «Богословського словника Старого Завіту», може бути й старішим⁷ – вважається «ברוך» [*barukh*], що перекладаємо як «благословенний» (Бут 9:26; 12:3; 14:19); у цьому випадку Септуагінта перекладає εὐλογέω. У Новому Завіті цей термін використовується в контексті благословення (Мт 14:19; Мр 6:41; Лк 2:34; Ді 3:26), натомість у блаженствах уживається грецький відповідник μακάριος.

У Старому Завіті термін «блаженний» найчастіше вживається у книгах мудрости: Псалмах, Приповідках, книзі Сираха, тому зосередимо увагу саме на них.

У Псалмі 1:1, подаючи опис блаженного, автор розпочинає з використання заперечної частки «не»: «Блажен чоловік, що за порадою безбожників *не* ходить, і на путь грішників *не* ступає, і на засіданні блюзнівців *не* сідає». У наступних трьох віршах описується те, що ця особа чинить: «Але в Господа законі замилювання має і над його законом день і ніч розважає» (Пс 1:2). На завершення автор порівнює праведника з деревом, посадженим над потоками водними (Пс 1:3). У наступних віршах псалмопівець переходить до опису безбожника, характеризуючи таку особу та подаючи логічне завершення її життя: «Путь безбожників пропаде» (Пс 1:4-5). У книзі Псалмів, коли говориться про блаженних, йдеться і про окрему людину, і про народ, який боїться Господа та надіється на Нього (Пс 32:1-2; 33:12; 41:2; 84:5-6; 119:1-2; 144:15).

Натомість книга Приповідок бачить як блаженного того, хто шукає мудрости й розуму (Прип 3:13; 8:32). Крім того, людину перетворює на блаженну гідне трактування ближніх (Прип 14:21).

Проповідник (Когелет) говорить про збірне поняття блаженства для цілого народу: «Блаженний ти, о краю, коли твій цар шляхетний і князі твої їдять у пору, як мужі, а не як п'яниці» (Проп 10:17). Автор присвячує декілька віршів описові безумного, показуючи негативні наслідки його дій та слів як для нього самого, так і для царства (Проп 10:14-16).

У пророка Ісаї блаженным є той, хто покладає надію на Господа (Іс 30:18). І в наш час актуальні слова Господа з Іс 56:1-2, який проголошує: «Пильнуйте суду й чиніть справедливість, бо моє спасіння готове прийти, відкритися – моя справедливість! Блаженний чоловік, який це чинить, і син чоловічий, що тримається цього, пильнуючи суботи, щоб не сквернилася, і стримуючи руки від усяких злих учинків».

Цей короткий огляд деяких біблійних текстів ілюструє використання терміна «блаженний» у Старому Завіті. Кожна біблійна книга розставляє

⁷ Див.: Н. Cazelles. אֲשֶׁרִי // *Theological Dictionary of the Old Testament* / ред. G. J. Botterweck, H. Ringgren: у 15-ти томах, т. 1. Grand Rapids 1997, с. 445.

акценти, актуальні для свого часу та середовища. Христос, збираючи їх разом, у такий спосіб закликає кожного бути саме таким – блаженним.

Термін «блаженний» у Новому Завіті

У Новому Завіті часто вживається літературна форма блаженств, але тільки в Євангеліях Матея та Луки блаженства зібрано в єдиний блок.⁸ Крім того, у Матея, поряд з автономним блоком (5:3-12), є також окремі блаженства, розкиданні по різних частинах тексту. Наприклад, у Мт 11:3 читаємо: «Блаженний, хто через мене не спокується». Термін «блаженні» вживається й у Мт 13:16 – щодо тих, які бачать діла Сина Чоловічого та чують Його слова. Блаженним названий Петро після визнання Ісуса Месією, сином Божим (Мт 16:17), і мудрий раб, що виконує волю свого пана (Мт 24:46).

У Луки уривок блаженств включає чотири звернення, які завершуються підсумковим імперативом: «Радійте того дня і веселіться...» (6:20-23). На відміну від Матея, який подає дев'ять блаженств та підсумкове «Радійте», Лука протиставляє чотирьом блаженствам чотири «горя» (Лк 6:24-26).

Першим блаженством у Євангелії від Луки є слова Єлизавети, яка в такий спосіб величає Марію (1:45). Слова «бути блаженною» вжито щодо Марії при окресленні її покори (Лк 1:48). Блаженними названі учні, які бачать діла Ісуса (Лк 10:23). У Лк 11:27-28 маємо відразу два блаженства: одне спрямоване до Христа і говорить про блаженне лоно та груди тієї, яка Його народила й виростила, натомість інше є відповіддю Ісуса жінці про блаженство тих, які слухають слово Боже та його зберігають. Блаженні слуги, які вірні своєму панові (Лк 12:37-38. 43). Євангелист Лука називає слухача «блаженним» (14:14-15), коли той буде милосердний і не чекатиме відплати, а також того, «хто хліб споживатиме в Божому Царстві». Останнє блаженство у Євангелії від Луки звернене до єрусалимських жінок, яким Ісус каже: «Блаженні неплідні та лона, які не родили, і груди, що не годували...» (23:29).

Євангеліє від Йоана подає два блаженства: одне в контексті вмивання ніг на Тайній Вечері, коли Христос називає блаженними тих, котрі чинять так само (13:17), інше знаходимо після Воскресіння, коли Христос, розмовляючи з Томою, окреслює терміном «блаженні» тих, котрі «не бачили й увірували» (20:29).

Вживання блаженств у Новому Завіті не обмежується лише Євангеліями. Апостол Павло наказує пам'ятати слова Господа Ісуса: «Блаженніше – давати, ніж брати» (Ді 20:35). Також, виступаючи перед царем Агриппою, Павло називає себе блаженним, бо може оборонитися від усього, у чому його оскаржують юдеї (Ді 26:2). У Посланні до Римлян автор, говорячи про оправдання

⁸ У Євангелії від Марка не знаходимо жодного блаженства.

вірою, цитує царя Давида: «Блаженні, кому прощені беззаконня і кому прикриті гріхи. Блаженна людина, якій Господь не порахує гріха» (4:6-9); паралельний текст зміститься у книзі Псалмів (31:1-2). Павло навчає, що блаженний є той, «хто не має викидів сумління в тому, що задумує робити» (Рим 14:22).

У Першому посланні до Коринтян Павло називає блаженною жінку, яка не виходить удруге заміж (7:40), хоча підкреслює, що це його думка й бачення цього питання. У Посланні до Галатів Павло докоряє адресатам листа, запитуючи, де є їхнє блаженство (4:15). У листі до Тимотея апостол двічі вживає термін «блаженний» щодо Бога (1 Тим 1:11; 6:15).

У Посланні Якова блаженним називається «чоловік, що перетриває пробу» (1:12), та ті, які перетерпіли смиренно випробування (5:11). Також блаженним є той, «хто пильно заглядає в досконалий закон свободи й у ньому перебуває» (Як 1:25).

У Першому соборному посланні Петра блаженним визнається той, хто зазнає переслідувань та утисків (3:14; 4:14).

Деякі блаженств є також у книзі Одкровення. Тут насамперед блаженним є той, «хто читає слова пророцтва та дотримується їх» (Од 1:3). Вперше блаженними названі мертві, котрі вмирають у Господі (Од 14:13). Також блаженним є той, хто готовий до приходу Сина Чоловічого, який з'являється раптово, говорячи: «Ось прийду, немов злодій» (Од 16:15). Блаженними є також «покликані на весільну вечерю Агнця» (Од 19:9). В Од 20:6 названо блаженними та святими тих, котрі будуть піднесені в першому Воскресінні. Автор книги Одкровення підкреслює: «Блаженний, хто зберігає пророчі слова цієї книги» (22:7). Завершується книга Одкровення поверненням до початків людської історії, згадується Едем та дерево, посаджене Господом: «Блаженні ті, котрі одяг свій перуть, щоб було право їм на дерево життя і через брами ввійти в місто» (22:14).

Ознайомившись із текстами Старого та Нового Завітів, у яких вживаються блаженства, розуміємо, що в Нагірній проповіді Христос використовує звороти й літературні форми, знайомі Його слухачам. Він не створює нових категорій, не змінює моральних норм, не творить нової етики, а лише поглиблює і загострює акценти.⁹ Говорячи мовою, зрозумілою сучасникам, Христос доносить до них Добру новину. На думку Д. Гаррінгтона, єдина виразна відмінність між блаженствами Нового і Старого Завітів полягає в часі нагороди: «У старозавітному розумінні нагорода за чесність та добрі діла настає одразу, тобто в теперішньому часі. Натомість новозавітні блаженства обіцяють повноту життя у Царстві Божому»¹⁰. Отже, блаженними

⁹ Див.: D. J. Harrington. *The Gospel of Matthew*. Collegeville 1991, с. 84.

¹⁰ Там само, с. 82.

вважаються ті, хто покладається на Господа, виконує Його волю і використовує свої знання та віру в повсякденному житті.

Нагірна проповідь (Мт 5:3-12)

Аналіз Нагірної проповіді ґрунтується на двох основних текстах – Мт 5:3-12 та Лк 6:20-23. Порівнюючи ці два уривки про блаженства, слід звернути увагу перш за все на мовні й літературні особливості. Матей записує блаженства у третій особі множини, натомість Лука, немов звертаючись до читача, висловлюється у другій особі множини. Чотири блаженства в Євангелії від Луки відповідають першому, четвертому, другому та дев'ятому блаженствам у Матея. Згідно з однією з гіпотез, яка пояснює розбіжності в такому непересічному і важливому тексті, існували різні версії цієї промови, і кожен євангелист використав ту версію, котра була йому ближча або знайома.¹¹

Аналізуючи блаженства у Матея, зауважуємо, що структура побудови речень є ідентичною: перший термін «блаженні», тоді опис стану або групи, а сполучник «бо» обґрунтовує винагороду, яка очікується. Між першим терміном і описом стану або групи нема дієслова, котре за замовчуванням читається в теперішньому часі, але дехто з науковців вважає, що в даному випадку йдеться про майбутній час.¹² З іншого боку, можемо припустити, що вживання дієслова не є необхідним, бо стан блаженства став невіддільною частиною життя осіб усіх цих категорій. Тобто всі ці групи людей, описані у блаженствах, вже є благословенні, коли перебувають у вказаних станах чи ситуаціях.

Чому ж біблійні автори прославляють перебування у цих складних ситуаціях? Невже можливо, щоб ті, хто страждає, водночас почувалися щасливими й раділи? У блаженствах уся людська логіка та звичне щоденне сприйняття світу перевертаються. Безперечно, Царство Небесне є повною протилежністю правлінню земному в усіх сферах. І хоч земні закони й права націлені на справедливість, наш щоденний досвід засвідчує протилежне, бо чи ж можна теперішні умови життя назвати «справедливим устроєм»? Зрештою, все те, що сьогодні людина відкидає, у майбутньому Царстві буде оцінене за іншими критеріями й набуде вагомого значення. Матей і Лука акцентують перевагу тих, хто страждає, але й словом не згадують про тих, які переслідують, засмучують, завдають кривди. Про них говориться в інших частинах Євангелія.

¹¹ Див.: D. A. Hagner. *Matthew 1-13*. Dallas 2002, с. 89.

¹² Див.: J. W. Welch. *The Sermon on the Mount in the Light of the Temple*. Surrey 2009, с. 47.

Христос, виголошуючи блаженства, підкреслював їхню подвійну мету: практичну й есхатологічну. Практична – показати учням конкретний приклад щоденного життя. У такий спосіб Він вказував шлях у Царство Небесне, позначаючи основні можливі перешкоди та труднощі. Есхатологічна ж має постійно нагадувати учням та їхнім послідовникам про кінцеву мету шляху. Адже Божий план спасіння не обмежується земною перспективою, і хоча він включає її, але націлюється на щось більше, тобто на майбутнє. Ввійти в це есхатологічне Царство можна тоді, коли правильно трактувати Божі закони в земній реальності. Тому розмежовувати застосування блаженств тут і тепер і їхню есхатологічну реалізацію означає впадати у крайнощі, не розуміючи Божого задуму спасіння.

Звичайно, декому відсутність прямих висловлювань Ісуса про тодішні проблеми може здатися достатньою підставою, щоб говорити про крайню есхатологічність¹³ Його проповіді. Проте не варто забувати, що Христос жив у конкретну добу, був змушений відповідати на виклики, які стояли перед Ним. Він був людиною, яка заробляла гроші, купувала необхідне, хоч євангелисти не записали Його промов чи роздумів стосовно цієї проблематики. Христос знав про найважливіші проблеми людського життя з власного досвіду, і їх потрібно було вирішувати одразу, а не чекати на есхатологічні часи. Тому, повертаючись до блаженств, важливо проаналізувати й зрозуміти, що вони означали в часи Христа і як ми можемо використовувати їх тепер.

Матей (5:1-2) у своєму вступі до блаженств, підбираючи відповідну сцену, підготовляє читача до того, що має відбутися щось справді важливе. Христос виходить на гору – місце, особливе в усіх значеннях для Божого об'явлення; Христос сідає, до Нього підходять учні; а фраза: «Відкривши уста свої, Він навчати їх став, промовляючи», якою безпосередньо розпочинається текст блаженств, підкреслює важливість промовленого.¹⁴ У вказаному уривку Христос зображений як Законодавець і Вчитель, а спосіб виголошення «законів», окрім виразного образу Мудрости, уподібнює Його до постаті Мойсея, який виголосив заповіді Божі на горі Синай.¹⁵ Хоча декотрі

¹³ «Мабуть, зацікавлення Христа було спрямоване у майбутнє і мало есхатологічний характер. Він проголошував не реформи для світу, а Кінець світу»; а також «немає сенсу шукати чіткі висловлювання Ісуса щодо політичних проблем того часу: рабства, римського панування в Юдеї, законності економічних практик, за допомогою яких утискали бідніші верстви населення. Тим більше, що пряме виявлення економічної експлуатації було важливою темою пророків Старого Завіту, але цієї теми цілком нема у словах Ісуса, і знайти її можна лише завдяки дуже натягнутій екзегезі» (J. Meier. *Un ebreo marginale*, т. 2, с. 431).

¹⁴ Див.: D. Hagner. *Matthew 1-13*, с. 85.

¹⁵ Див.: D. Turner. *Matthew [= Baker Exegetical Commentary on the New Testament]*. Grand Rapids 2008, с. 149.

екзегети не погоджуються з таким образом Христа¹⁶, він усе ж є близьким до того, який учні описували в Євангеліях і посланнях. Та, безумовно, найважливішим є значення слів, які Христос виголосив на горі.

У першому блаженстві (Мт 5:3) євангелист уживає фразу «вбогі духом» (οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι), яка корінням сягає Старого Завіту (Прип 14:21). Лука ж говорить лише про «вбогих» (6:20), що трохи обмежує значення згаданого терміна. Возвеличення «вбогих духом» у тексті Матея відповідає прикладам блаженств, засвідченим у Кумрані.¹⁷

Отже, «вбогі духом» (з єврейської אֲנָוִים [анавім]) – це люди економічно залежні, єдиною надією яких є тільки Господь. Йдеться не лише про економічну ситуацію, але й про різні проблеми та труднощі, які людина не в силі розв'язати: смерть близьких, фізичні недуги, каліцтво, небезпека голоду та смерті. Вважалося, що ця категорія людей (вбогі духом) мала в Ізраїлі особливу Божу опіку, про що читаємо в таких текстах, як Пс 9:18; 34:18; 40:18; Іс 57:15; 61:1. І не лише Господь захищає їх, – їм належить і Царство Небесне.

Грецький текст першого блаженства вживає теперішній час¹⁸, що дає змогу бачити цих людей присутніми в Царстві Божому тут і тепер¹⁹. Натомість Дж. Велч акцентує увагу на блаженній убогості, яка походить від повної відсутності будь-якої власності. Тобто йдеться не про бідну людину, яка здатна щось заробити чи отримати, а про тотальну й нерозв'язну бідність.²⁰ Від моменту проголошення блаженств «убогі духом» стоять на чолі Царства Небесного, тож усі ті, хто перебуває на краю суспільства, тепер стають його центром. Ті, чий зовнішній вигляд змушує людей відвертати очі, а запах – переходити на інший бік та почуватися незручно, відтепер входять у Царство і живуть у ньому. Євангелист називає блаженними всіх соціально і політично незахищених. Крім єдиного Захисника й Судді, надіятись їм нема на кого, особливо ж у ситуації тотальної корупції та беззаконня. Йдеться про суспільство, в якому люди діляться на тих, які мають доступ до ресурсів, і тих, які сильно в них обмеженні. Здавалося б,

¹⁶ Див.: W. F. Albright, C. S. Mann. *Matthew: Introduction, Translation, and Notes*. London 2008, с. 49. Ці автори відкидають ідею «другого Мойсея» і «нового Закону» та підкреслюють, що Христос прикликає до себе тільки учнів і промовляє лише до них.

¹⁷ Див.: J. Meier. *Un ebreo marginale*, т. 2, с. 436.

¹⁸ У даному випадку йдеться про теперішній час із гномічним значенням (presente gnomico), тобто коли йдеться про ідеї, які є постійно важливими та діючими, а особливо щодо Господа, Його природи та дій, які залишаються завжди актуальні. Див.: F. Poggi. *Corso avanzato di Greco neotestamentario*. Torino 2009, с. 101.

¹⁹ Див.: D. Hagner. *Matthew 1-13*, с. 92.

²⁰ Див.: J. Welch. *The Sermon on the Mount in the Light of the Temple*, с. 49.

що ситуація безнадійна, але люди, котрі в серці несуть Боже Царство, яке є свідченням іншої реальності, не бояться всіх цих перешкод. Явна несправедливість, яку видно неозброєним оком, змушує багатьох відкинути свої принципи і не заглиблюватись у значення заповідей, не кажучи вже про їх дотримання. У нагороду вбогим духом Христос пропонує Царство Боже. Ця реальність не є зв'язаною кордонами, етнічними рамками або політичною волею керівника. Царство Боже народжується в серці, яке готове до покаяння та наповнюється вірою, яке здатне робити свободний вибір, що не стане шкодою для інших.²¹ Христос проголошує максимальні вимоги, але не завжди пояснює, яким чином втілити їх у щоденному житті. Він надає християнам свободу у виборі засобів та методів, немовби чекаючи їхньої власної ініціативи.

У другому блаженстві в Матея (5:4) Христос говорить про засмучених (πειθοῦντες). Подібно й у Луки (6:21б) Він каже: «Блаженні, що плачете нині, бо будете сміятись». Господню потіху для засмучених було проголошено ще в книзі пророка Ісаї (61:2). Рабини називали Месію «утішителем», бо Його діяльність мала бути пов'язана з несенням потіхи засмученим. У Новому Завіті Утішителем виступає Святий Дух (Йо 15:26). Дієслово «утішати» (παράκληθήσονται), використане в даному блаженстві, вживається у майбутньому часі пасивної форми, у так званому «божественному пасиві», і воно виражає стан, у якому Господь є діючим суб'єктом.²² Тому Той, хто утішатиме цих людей, – це сам Господь Бог.

Смуток буває різним, і один із його видів – смуток, що лежить у площині покаяння.²³ Тобто розуміння свого стану, який є незадовільним і далеким від ідеалу, змушує робити висновки й змінюватися. Покаяння, як вважають деякі екзегети, було прямо пов'язане з Храмом, бо гріх народу є причиною розірвання завіту з Богом.²⁴ Щоб відновити цей завіт, саме у Храмі приносилися жертвоприношення за власні переступи та гріхи народу.

Зовсім іншим є смуток, типовий для людини сучасного суспільства. У багатьох випадках цей смуток пов'язаний з внутрішнім незадоволенням та неприйняттям наявної ситуації. У такому стані людина не здатна розв'язувати свої проблеми, вона занурена у власний смуток і тільки ним живе, забувши про всіх інших. Такий смуток важко назвати блаженним. Він висмоктує з людини сили, не дозволяє рухатися далі, доводить до повної безнадії. Тому найгостріша його форма – депресія – стала типовою хворобою

²¹ Див.: А. Сторки. *Иисус и политика: противостояние властей*. Черкассы 2008, с. 139.

²² Див.: D. Hagner. *Matthew 1-13*, с. 92.

²³ Див.: R. E. Clements. *God and Temple*. Oxford 1965, с. 36.

²⁴ J. Welch. *The Sermon on the Mount in the Light of the Temple*, с. 50.

нашого часу. Вона є смутком, який веде людину в нікуди. Особа замикається і перестає шукати вихід із важких життєвих ситуацій, їй справді потрібен Інший, здатний перетворити смуток у радість.

Натомість у тексті євангелиста Матея (5:4) йдеться про те, що особа розуміє стан, у якому перебуває, реально оцінює свої мізерні можливості, але не перестає робити добро. Дуже легко зневіритись у всіх ідеалах і відкинути все добре, що діється довкола. Зрештою, навіть одна людина здатна багато що змінити. Прикладом цього у ХХ столітті стала мати Тереза, а також багато інших людей, які жертвували свій час, працю для ближніх – тих, хто був у ще важчій ситуації.

У третьому блаженстві (Мт 5:5) йдеться про «лагідних» (οἱ πραεῖς), і воно перегукується з Пс 37:11, де зазначено: «Покірні ж заволодіють краєм і тишитимуться глибоким миром». Також псалмопівець вважає лагідних достойними успадкувати землю (Пс 37:8-9). Увага акцентується на словах «земля» та «лагідні». Значення терміна «земля» у Матея і в усій Біблії особливе. Це не тільки місце перебування, але й Боже благословення, обітниця і надія. Це місце особливої Божої присутності. Коли Господь укладає з Авраамом завіт, то обіцяє подарувати йому в спадок землю (Бут 15:7).

Відомим своєю лагідністю був Мойсей, про що зазначено в книзі Чисел 12:3. Лагідними називали тих, хто були змушені терпіти різні тягари та виконувати важкі роботи. Словники подають цей термін як протилежний до «жорстокий», «сердитий», «різкий».²⁵ Вказуючи на лагідність, Христос наче окреслює себе самого (Мт 11:29). Яскравим прикладом Його лагідності є епізод в'їзду в Єрусалим (Мт 21:5). І навіть ідучи на хресну смерть, Христос залишався лагідним.

У сучасному світі лагідність заледве знаходить собі належне місце. Вона не входить до списку чеснот сильних цього світу, бо лагідний не рветься отримати все за будь-яку ціну. Христос, знаючи таких сильних, прогресивних та успішних у цьому світі, звертався до них у притчі: «Безумний! Цієї ж ночі душу твою заберуть у тебе, а те, що ти зібрав, кому воно буде?» (Лк 12:20). Слід підкреслити, що саме лагідних Він називає спадкоємцями землі і всього, що на ній є.

У четвертому блаженстві (Мт 5:6) мова про голодних і спраглих справедливості (οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην). У Євангелії від Луки (6:21а) сказано: «Блаженні голодні нині, бо ви насититесь». Ймовірно, тут йдеться не лише про фізичну насиченість, а й духовну. У Старому Завіті псалмопівець говорить про те, що особа може насичуватися Божою

²⁵ Див.: Н. Frankemölle. Πραῖς // *Exegetical Dictionary of the New Testament* / ред. Н. Balz, G. Schneider. Grand Rapids 1990, т. 3, с. 145.

присутністю та Його славою (Пс 17:15). Ознакою праведних, на відміну від неправедних, згідно з книгою Псалмів, є те, що вони їдять і насичуються (Пс 37:17-18).²⁶

Ключовим для розуміння цього блаженства є термін «справедливість» або «правда» (δικαιοσύνη)²⁷. Він передбачає декілька конотацій, які не суперечать одна одній, а скоріше взаємодоповнюються. Згідно із Законом (Торою), на принципі справедливості має базуватися все життя людини. Весь Закон походить від Господа, тому влада Всевишнього поширюється на всі стосунки, які має Ізраїль, а також на стосунки між людьми. Господній закон є способом життя, який не може бути змінений або тлумачений у невластивому значенні. Месія зветься справедливим, бо вся Його природа та дії відповідають Божій волі.²⁸ Крім того, під впливом грецького світу термін «справедливість» набув ще й іншого значення й окреслював те, що відповідає традиціям, дотриманню гарантій, дотриманню законних норм.²⁹

Існує також інша конотація терміна «справедливість», яка при перекладі українською мовою відповідає поняттю «праведність». Апостол Павло у своїх листах не раз звертається до аналізу та пояснення цього поняття. У Посланні до Римлян (14:17) він, продовжуючи думку Матея, каже: «Бо Царство Боже – це не пожива й питво, але праведність і мир, і радість у Святому Дусі». Термін «праведність» у Павла та Матея має однакове значення: бути праведним означає бути частиною Царства Божого. Найбільшим прагненням праведности для людини є бажання сповнювати Божу волю, і досягати цю мету людина покликана все життя. Звичайно, будуть моменти, коли поставлена мета здаватиметься недосяжною. Але блаженство «прославляє не тих, хто називає себе праведними. А навпаки, підносить тих, хто голодні та спрагли Божої волі. Праведністю має бути те, чого постійно шукаємо, ціль, яку намагаємось досягнути»³⁰. Про потребу справедливості в українському суспільстві можна говорити й писати багато. Утім, справжня проблема виникає тоді, коли людина звикається з несправедливою системою, стає її органічною частиною. Внутрішні рецептори такої особи атрофуються, вона стає здатною запевнити себе й інших, що відхилення від справедливості – лише необхідна частина повсякденного життя.

²⁶ Див.: J. Welch. *The Sermon on the Mount in the Light of the Temple*, с. 53.

²⁷ J. Meier. *Un ebreo marginale*, т. 2, с. 412.

²⁸ Див.: G. Schrenk. *Δίκη* // *Theological Dictionary of the New Testament* / ред. G. Kittel, G. Friedrich. Grand Rapids 1964, с. 168.

²⁹ Див.: G. Schrenk. *Δίκη* // *Theological Dictionary of the New Testament*, с. 169.

³⁰ Див.: W. D. Davies, D. C. Allison. *A Critical and Exegetical Commentary on the Gospel according to Saint Matthew*, т. 1. London 2004, с. 453.

Слова про відчуття голоду й спраги справедливості не є тільки гарною метафорою. Людина, отримуючи від мозку сигнали про голод чи спрагу, намагається задовольнити ці потреби, бо від цього залежить її існування. Натомість явна несправедливість, яка коїться на наших очах, дуже часто не викликає жодної реакції. Це стосується різних ситуацій – як у сім'ї, так і в суспільстві. Як казав Жан-Жак Руссо: «Бачити несправедливість і мовчати – означає самому брати в цьому участь». І сьогодні мовчання кожного християнина на гріх і несправедливість робить його співучасником цієї несправедливості, для якого немає виправдання. Якщо кожен не відчує спраги та голоду за справедливістю, наше суспільство не матиме шансів на майбутнє і буде приречене на загибель.

П'яте блаженство (Мт 5:7), яке говорить про милосердя, також має паралель у Пс 108:5. З усього блоку блаженств лише в цьому випадку нагорода відповідає тому, що чинить блаженний, тобто «милостиві (οἱ ἐλεήμονες), будуть помилувані» (Мт 5:7). У Старому Завіті милосердним названо перш за все Бога (Вих 22:26; 34:6; Єр 3:12; Йоїл 2:13). Ісус, говорячи про свої очікування щодо людей, чітко окреслює їх: «Я милосердя хочу, а не жертви» (Мт 9:13).

У сучасному світі, щоб передати термін «милосердя», доречно вжити слово «співчуття» – здатність співчувати та співпереживати. Це те, чим суспільство зараз не може похвалитися, але саме це дозволяє нам залишатися людьми. Втрата дару співчуття має трагічні наслідки як для суспільства, так і для кожного зокрема. Говорячи про п'яте блаженство, слід зауважити, що воно пов'язане з попереднім, бо милосердя і справедливість ідуть поряд. Якщо суспільство не ґрунтується на милосерді, то воно не здатне повноцінно жити й розвиватися. Чим менше милосердя творить одна людина, тим важче жити у такому суспільстві. Вміння піти назустріч один одному та зрозуміти відкинутих є великим даром. Христос ним володів досконало. Всі, хто до Нього приходили, не були відкинуті, хай би хто це були: повії (Йо 8:3-11), чи митарі (Мт 9:9-13), чи окупанти (Лк 7:1-10). Кожного Він вислухав і задовольнив прохання, навіть якщо спершу випробовував, як, наприклад, хананеянку (Мт 15:22-28). Навіть у момент найбільшого болю та страждання Христос просив Отця за своїх мучителів, бо бачив їхню сліпоту. У нашому суспільстві є величезний прошарок людей, відкинутих на маргінес суспільства. Про них не згадують, не відчують відповідальності за них. Якби Христос прийшов сьогодні у світ, то запросив би їх усіх до свого святкового столу, до бенкету, не зважаючи на те, що цим порушує суспільний чи церковний спокій.

У шостому блаженстві (Мт 5:8) мовиться про «чистих серцем» (οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ), які «Бога побачать» (τὸν θεὸν ὄψονται). Паралель можемо віднайти

у Псалмі 24:3-4, де сказано: «Хто зійде на гору Господню і хто буде стояти на його святому місці? Той, чиї безвинні руки й чисте серце; хто не пильнує розумом своїм пустого, не присягає криво». В ізраїльській традиції поняття чистоти і нечистоти було пов'язане, перш за все, із Храмом, особливо коли йшлося про культову чистоту. Проте у випадку блаженств йдеться не про зберігання ритуальної чистоти, а про чисте ставлення до інших. Прикладом цього є слова Ісаї: «Обмийтеся, станьте чистими; усуньте з-перед моїх очей нікчемні ваші вчинки; перестаньте чинити зло» (Іс 1:16).³¹ Вимога фізичної чистоти з часом перейшла в іншу сферу – чистоту дій і намірів. Для того, щоби брати участь у храмових богослужіннях, обов'язковим було зовнішнє обмивання, а для Христа головною умовою чистоти, яка дозволить принести жертву, є відновлення добрих стосунків із ближніми (Мт 5:23).

Читаючи Старий Завіт, постійно наштовхуємося на дилему: чи можливо смертній людині побачити Бога, чи ні? Христос розрубує цей гордіїв вузол, говорячи про чистоту серця як здатність побачити Бога. Хотілось би наголосити, що не розумом, не помислами, а серцем можна побачити Бога, пам'ятаючи, що саме цей орган у Біблії вважається відповідальним за вибір та прийняття рішень.

Про кого ж говорить Син Божий, коли згадує «чистих серцем»? Основними проблемами нашого часу є невміння бачити добро, загострена здатність підозрювати зло та підступ у всьому, що діється. У вчинках і словах інших ми часто здатні шукати скриті наміри, які малює наша фантазія, спотворюючи реальність. І в такому середовищі навіть найкращі ініціативи підпадають під критику та перестають діяти. Вміння бачити добро стало великою рідкістю. Через брак позитиву людина переконана, що все довкола йде не так. А коли дивитися на світ через темні окуляри, то Бога в ньому неможливо побачити. Тому багато хто погоджується з думкою, що Бог помер. Очевидно, ми Його просто не впізнаємо чи, радше, не помічаємо. Він приходить до нас, просить про допомогу, але ми, захоплені іншими, важливішими, на нашу думку, речами та справами, не помічаємо Його. Людство досягло надзвичайних висот у сфері науки й техніки, проте це аж ніяк не навчило нас бути добрими та співчутливими. Для нашої доби характерним є розвиток інформаційних технологій, які дозволяють творити власний образ, часом далекий від ідеалу. В результаті люди лише віддаляються одне від одного, забуваючи про пошук Бога в ближньому. Тільки людина з чистим серцем, дивлячись на ближнього, побачить у ньому Того, хто воплотився і розіп'явся на хресті й, можливо, в цей момент потребує її допомоги.

³¹ Див.: J. Welch. *The Sermon on the Mount in the Light of the Temple*, с. 54.

Сьоме блаженство (Мт 5:9) – про «миротворців» (εἰρηνοποιί), які синами Божими назвуться. Тут термін «синівство» стосується послідовників або учнів,³² вказуючи на тих, хто діє активно, тобто на осіб, що йдуть з миром і приносять його у світ. «Основою цього поняття є ідея миру як повноти Господнього благословення. Бо всякий мир походить від Господа, але ідеальний мир буде реалізований лише в Царстві Божому. [...] Миротворці немовби запрошенні стати ангелами (Бут 6:1-4)»³³. Зауважмо, що миротворців прирівняно до небесних сил, які наповнювали Храм. В основі такого бачення – укладення завіту на горі Синай між Богом та ізраїльським народом, що наближає до теми усиновлення³⁴.

Книга Второзаконня називає народ Ізраїля синами Божими, вказуючи на те, чого вони не повинні робити (14:1). До того ж, говорить не лише про синів, але й про дочок Божих (Втор 32:19). Подібне звернення до народу знаходимо у книзі пророка Осії, який провіщає, що Бог відновить Ізраїль: «Та все ж таки синів Ізраїлевих буде числом стільки, як піску морського, що його не можна ні зміряти, ані злічити. І замість казати до них: Ви – не народ мій, до них казатимуть: Діти Бога живого» (Ос 2:1).

У сучасному світі існують конфлікти, які не вдається розв'язати віками, і вирішити їх непросто. Нам сьогодні справді потрібні люди миру, які вірять самі і зможуть переконати інших, що діалог ефективніший за зброю, а мир – краще, ніж війна. В українському середовищі відчутний брак справжніх миротворців, які висвітлювали б правду і вказували на неправду, не роблячи винятків. На жаль, протягом віків ненависть і нетерпимість до ближніх залишаються звичними засобами маніпуляції суспільством. Навіть серед християн нетерпимість до людей інших поглядів, національностей та вірувань стала «добрим тоном», хоча це й не узгоджується з ученням Христа. Недарма Він розповідав притчу про доброго самарянина – людину, чужу для єврейського середовища того часу (Лк 10:30-36), яка стала прикладом доброти й милосердя.

А коли йдеться про суперечки серед апостолів щодо розподілу посад між ними (Лк 22:24-27), щодо місця кожного з них у Царстві Христа та Його славі (Мт 20:20-28; Мр 10:35-45), то відповідь Учителя в усіх випадках однакова: «Ви знаєте, що князі народів панують над ними, а вельможі гнітять їх. Не так має бути між вами. Але як хтось хотів би у вас бути великий, нехай буде вам слуга». Відповідь Христа стала кульмінаційною, бо коли її застосовувати до розуміння влади, то спільнота чи суспільство, котрі прислуха-

³² Див.: W. Albright, C. Mann. *Matthew: Introduction, Translation, and Notes*, с. 47.

³³ D. Harrington. *The Gospel of Matthew*, с. 79-80.

³⁴ Див.: J. Welch. *The Sermon on the Mount in the Light of the Temple*, с. 58.

ються до неї, справді є на правильному шляху. Натомість зусилля, які не відповідають Христовому заклику, а намагаються творити власний «мир», приречені на занепад.

Наступні два блаженства (Мт 5:10-11): про «переслідуваних за правду» (οἱ δεδιωγμένοι ἕνεκεν δικαιοσύνης) та про часи, «коли вас будуть зневажати, гонити та вигорювати всяке лихо на вас, обмовляючи мене ради» (ὅταν ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς καὶ διώξωσιν καὶ εἴπωσιν πᾶν ποιηρὸν καθ' ὑμῶν [ψευδόμενοι] ἕνεκεν ἐμοῦ), а також підсумкове «Радуйтеся» (Мт 5:12) об'єднані тематикою переслідування. Цікаво, що, на відміну від попередніх восьми блаженств (Мт 5:3-10), де вживається третя особа множини, у тексті віршів Мт 5:11-12 вживається друга особа множини, засобом чого євангеліст апелює до читачів.

Матей, зберігаючи спосіб представлення інших блаженств, дуже лаконічно й чітко називає причину блаженности, тобто переслідування, а також нагороду за це – Царство Небесне. Лука також висловлює основну думку блаженства – переслідування, уточнюючи характерні риси: «коли вас ненавидітимуть люди, коли вас вилучать, коли ганьбитимуть вас та коли викинуть, як безчесне, ваше ім'я» (6:22), але не згадує про нагороду. Він завершує блаженства кінцевим «Радійте», в якому обіцяє «нагороду велику в небі» (Лк 6:23).

У тексті Мт 5:10 йдеться про «переслідуваних за правду». Тема переслідування є особливо важливою для Матея, бо відображає ситуацію в спільноті, до якої було спрямоване його Євангеліє. Християни, які зазнали переслідувань, потребували знати, що Христос говорив про це та який вихід із ситуації бачив (Мт 5:44).³⁵ В останньому блаженстві зазначено, що нагородою є Царство Небесне. Підсумкове блаженство поєднується з першим, створюючи таким чином досконале коло, яке включає вісім блаженств.³⁶

Згадка про Царство для багатьох може здатися дивною. Як можна говорити про монархію в постмодерному суспільстві? Однак Христос, описуючи Царство Боже, використовує приклади з повсякденного життя. Таким прикладом може бути закваска: коли її додають до тіста, закваски у ньому не видно, але вона діє і спричиняє ріст тіста (Мт 13:33). Так само і Царство Боже, яке, будучи присутнім, залишається невидимим. Завданням християн є зробити його видимим, тобто таким, щоб земна і небесна реальності наблизилися. Царство Боже не є статичною одиницею, – це скоріше постійний процес, у якому відбувається справжня боротьба, що в ній християнин має особливу зброю та спорядження: пояс правди, панцир

³⁵ Див.: D. Hagner. *Matthew 1-13*, с. 95.

³⁶ Див.: W. Davies, D. Allison. *A Critical and Exegetical Commentary*, с. 461.

справедливості, щит віри, шолом спасіння та меч, яким є слово Боже (Еф 6:11-17). А вступивши в цей бій, необхідно бути готовим до різних випробувань та спокус, яких ще ніхто не оминув і яких жоден не здолав лише власними силами.

Вибір залежить від кожного, хто чує звернене до нього слово. Ми можемо прийняти ці блаженства і жити згідно з ними – або ж, побачивши всі перешкоди на цьому шляху, відкинути їх та залишитися при своїх переконаннях. У тексті Мт 5:12 послідовників Христа порівняно з біблійними пророками, котрі також зазнали переслідувань. Отже, будується міст між двома Завітами, і не лише у словах і текстах, але й у сприйнятті людьми.

Завершуючи цей короткий огляд Нагірної проповіді, не можна оминати увагою думку одного з дослідників, який вважає, що «ці блаженства мають на меті відділити священне від секулярного, вони відмежовують послідовників Ісуса від решти світу та звільняють їх від страху смерті»³⁷. Важко з цим погодитися, бо учні та їхні послідовники розуміли себе важливою частиною світу, і саме в цьому світі Христос воплотився і жив, а християни стали «сіллю землі» (Мт 5:13). Втілюючи блаженства в щоденному житті, людина може перемінити себе і світ навколо себе. Боротися з несправедливістю можна різними способами, але основне – щоб така діяльність була наповнена духом Христа і керувалася Його словами. Інший шлях може здаватися коротшим і часом навіть ефективнішим, але він передбачає відхилення від заповідей і може привести до фатальних наслідків.

Вплив блаженств на суспільство й політику залежатиме від того, наскільки люди будуть слідувати сказаному в Нагірній проповіді. І якщо особа, спільнота, суспільство, країна обирають шлях та способи, що суперечать євангельським словам, то розв'язання проблем може перетворитися на нові й ще складніші проблеми. Як вдало зауважує з цього приводу Дж. Мейер: «Господь є єдиним мірилом спасительної дії, якої людські істоти потребують і яку можуть отримати, але не можуть заслужити її, претендувати на неї або її спонукати»³⁸.

Аналіз блаженств показує, що від часу проголошення їхня актуальність не зменшилася. Змінилися епохи, кордони, але заклик, проголошений у Нагірній проповіді, залишився незмінним. Людина потребує блаженности, щастя, але не завжди знає, як і де їх шукати. Христос проголошує, що лише на справедливості та любові можна побудувати щось стабільне і добре. Всі інші пропозиції лише віддаляють від справжнього шляху – того, що веде в Царство Боже.

³⁷ A. Kodjak. *A Structural Analysis of the Sermon on the Mount*. Berlin 1986, с. 52.

³⁸ J. Meier. *Un ebreo marginale*, т. 2, с. 429.

Roman Ostrovsky

**THEOLOGICAL ASPECTS OF THE SERMON ON THE MOUNT
(MATTHEW 5:3-12)**

The article provides a brief analysis of the beatitudes (Mt 5:3-12), examines the use of the beatitudes' literary form in the Old and New Testament, indicates the importance of adapting the beatitudes to the conditions of our time and living them out in everyday life. It discusses the relationship of the beatitudes in the Sermon on the Mount with Old Testament texts and the actual situation of a person, with a special focus on the linguistic and literary features of the Sermon, the purpose of proclaiming the beatitudes, and the mention of God's Kingdom. It also considers the use of the terms like «the poor in spirit», «justice», «charity», «the pure in heart», «sonship», «peacemakers» etc. It is demonstrated that the principal ideas expressed in the beatitudes should be the basis of every human life. The author emphasizes that the implementation of principles of the Sermon on the Mount can transform the human society, while other ways and means, opposite to the Gospel, will only lead to new difficulties.

Keywords: Christ, Beatitudes, Gospel, Matthew, Luke, Temple, Sermon on the Mount.